

APROFUNDIMENT

FOCUS: EL FUTUR DEL TREBALL

TENDÈNCIES, REPTES, OPORTUNITATS I POSICIONAMENT

PRESENTACIÓ DE LA MONOGRAFIA

Des de fa temps s'observa com la digitalització i internet impacten cada vegada en més àmbits de la societat i l'economia; com l'accés a la informació (Google), a la comunicació (Facebook i Twitter), als mitjans socials i d'oci (YouTube), als transports (Uber), a l'allotjament (Airbnb), a la restauració (OpenTable i Yelp) i molts més. Els efectes de la digitalització no acaben aquí. En els darrers anys, la revolució tecnològica també està transformant les relacions laborals dins del mercat de treball.

Blablacar no va inventar el fet de compartir cotxe ni Wallapop va inventar el mercat de segona mà, però en ambdós casos van digitalitzar l'experiència. Cada vegada estan apareixent més plataformes digitals en més diversitat de sectors. Aquestes plataformes generen un nou mercat de treball que permet obtenir noves oportunitats d'ingressos econòmics i afecten de manera important a les condicions laborals d'un nombre creixent de treballadors a escala local i global.

Aquest informe pretén comprendre l'efecte de la gig economy en el futur del treball i, en concret en el futur dels treballadors, i els canvis que implica en les relacions econòmiques i socials al voltant de l'ocupació.

TENDÈNCIES
REPTES
OPORTUNITATS
TROP
POSICIONAMENT

El creixement progressiu de la Gig Economy

El terme gig economy fa referència a l'economia basada en els treballs esporàdics de curta durada, en els quals la persona contractada temporalment s'encarrega d'una tasca específica.

187.200M d'€

són els que ha generat la gig economy l'any 2018

471.810 M d'€

és la projecció per a 2023 [3]

Principal característiques [1]

ÚS DE LES PLATAFORMES DIGITALS COM A INTERMEDIÀRIES

Les relacions entre empreses i treballadors comencen a dur-se a terme a través de plataformes digitals, que monitoritzen el treball realitzat i el grau de compliment dels requeriments de la feina.

TENDÈNCIA A L'EXTERNALITZACIÓ

Fruit d'aquest canvi, les empreses comencen a externalitzar serveis més enllà dels que no aporten valor afegit (neteja, seguretat, reprografia, etc.): serveis específics i/o estratègics que tenen a veure amb el seu core business.

EXPANSIÓ DE LA FORMA DE TREBALL INTERMITENT

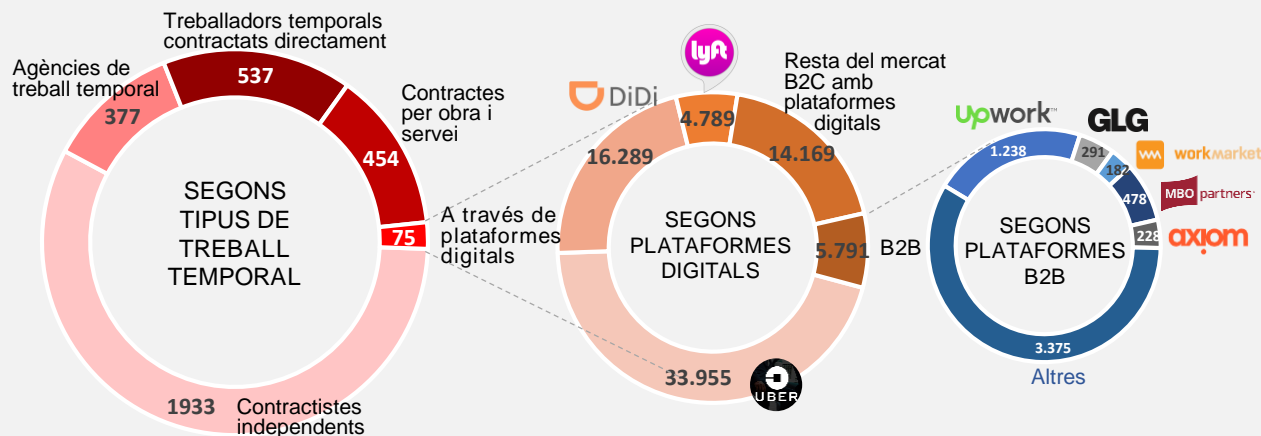
La principal conseqüència és l'aparició de diferents tipus de treballadors en funció del seu grau d'especialització i coneixements. Des de treballadors especialistes i freelancers ben remunerats subcontractats per empreses a través de plataformes, fins a microtreballadors en situacions més precàries.

DIGITALITZACIÓ DELS SERVEIS

La digitalització de l'economia ja té un impacte directe sobre els llocs de treball existents. Es pronostica que molts d'ells es perdran i que la nova economia canviarà la configuració dels nous llocs de treball a conseqüència de la digitalització de la producció.

Ingressos del treball intermitent, 2017 (milers de milions d'€) [2]

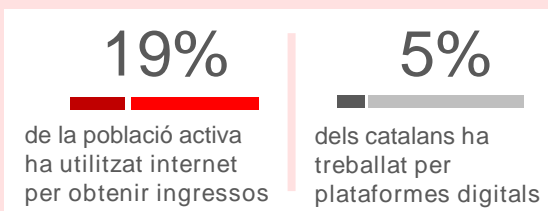
Creixement progressiu de la Gig Economy

Els gigworkers, a l'alça...

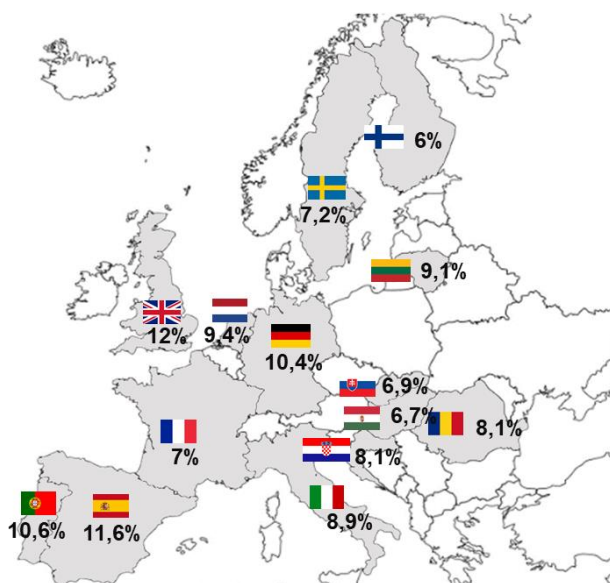
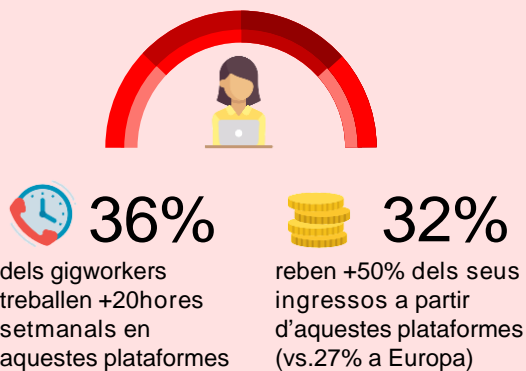
- Segons dades de la Comissió Europea [4], l'Estat Espanyol és el segons país –per darrere del Regne Unit– amb major volum de treball a plataformes a la Unió Europea.
- L'11,6% dels espanyols ha treballat algun cop per alguna plataforma digital, i el 9,4% ho fa de manera recurrent. A Europa, es calcula que prop del 10% de la població hi ha treballat esporàdicament i que el 7,7% ho fa de manera freqüent.
- L'estudi també quantifica el nombre d'hores dedicades i els ingressos obtinguts per aquesta via. A Espanya, es calcula que un 6,6% de la població activa dedica "un nombre significatiu d'hores" a la setmana, mentre que tan sols un 2% percep uns ingressos que suposin la meitat o més de la seva renda derivats d'aquesta activitat. Aquestes xifres, sí que són inferiors a la mitjana europea.

LES DADES A CATALUNYA

- El Centre d'Estudis i Investigació Sindical de Comissions Obreres en col·laboració amb l'Institut d'Estudis del Treball de la UAB va impulsar l'any 2018 una enquesta a Catalunya per quantificar la nova economia intermitent al territori català [5].

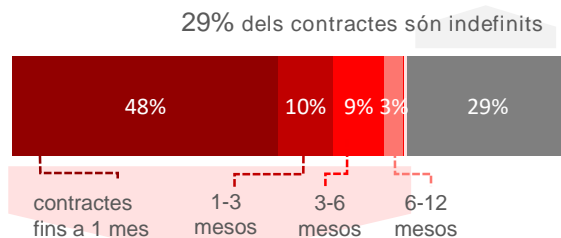
- Els resultats, derivats de +1.600 enquestes telefòniques, han permès obtenir dades sobre el perfil dels gigworkers en l'àmbit regional.

Percentatge de treballadors que han treballat per plataformes digitals per estat (2017) [4]

... La temporalitat, el principal indicador

- En un context de tendència a l'externalització per a la contractació del nou talent i un fort creixement del treball intermitent, el territori ha experimentat un fort augment de les formes de treball no convencional.
- L'Organització Internacional del Treball ha situat a Espanya en els darrers anys com el país amb major pes de contractació temporal de menor durada (inferiors a sis mesos) [6].
- A l'àrea metropolitana, el 85% dels contractes inicials firmats l'any 2018 són temporals; d'aquests només un 4% s'han convertit a indefinits [7].
- Tot i no disposar de dades metropolitanes sobre el treball intermitent, les dades d'ocupació mostren un augment de la temporalitat a la metròpolis [8].

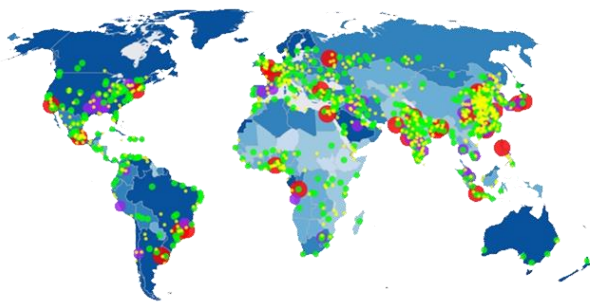

71% dels contractes són temporals

L'increment del treball a través de plataformes és principalment un fenomen urbà

+ El model de plataforma requereix una alta densitat de població

El creixement de la urbanització accelerarà el creixement d'aquest nou model en els pròxims anys

66% de la població mundial viurà en zones urbanes el 2050 [10]

▲ 12% respecte 2014

Percentatge de població urbana

- + 80%
- 60 - 80%
- 40 - 60%
- 20 - 40%
- 20%

Aglomeracions urbanes (en milions d'habitants)

- Megaciutats (>10)
- Grans ciutats (5-10)
- Ciutats mitjanes (1-5)
- Ciutats petites (0,5-1)

Com més elevada és la densitat de població, millor funcionen les plataformes digitals. La densitat urbana permet assolir una massa crítica tant per part de l'oferta com de la demanda.

+ L'economia urbana és una economia de serveis

La "terciarització" de l'economia urbana fomenta el desenvolupament d'una societat de serveis

Assistim a una aspiració creixent cap a formes de treball més independents i flexibles. Les ciutats i entorns metropolitans es transformaran d'acord amb els nous escenaris laborals i estan molt definits pels que treballen, com treballen, quan treballen, on treballen, etc. Els entorns urbans es veuran impactats de manera important pels canvis en el model de treball.

En aquest sentit, el sector terciari, majoritari a totes les grans ciutats, és el que millor **s'ajusta** a les demandes del treball basat en les plataformes digitals.

+ El dinamisme de les grans ciutats incrementa la capacitat d'atraure talent

Els entorns urbans i metropolitans seguiran competint per atraure talent, però ja no estarà tan lligat a atraure empreses com a atraure treballadors independents

Nova York ha donat suport al Freelancers Hub i ha promogut la regulació "Freelance Is not Free Act"

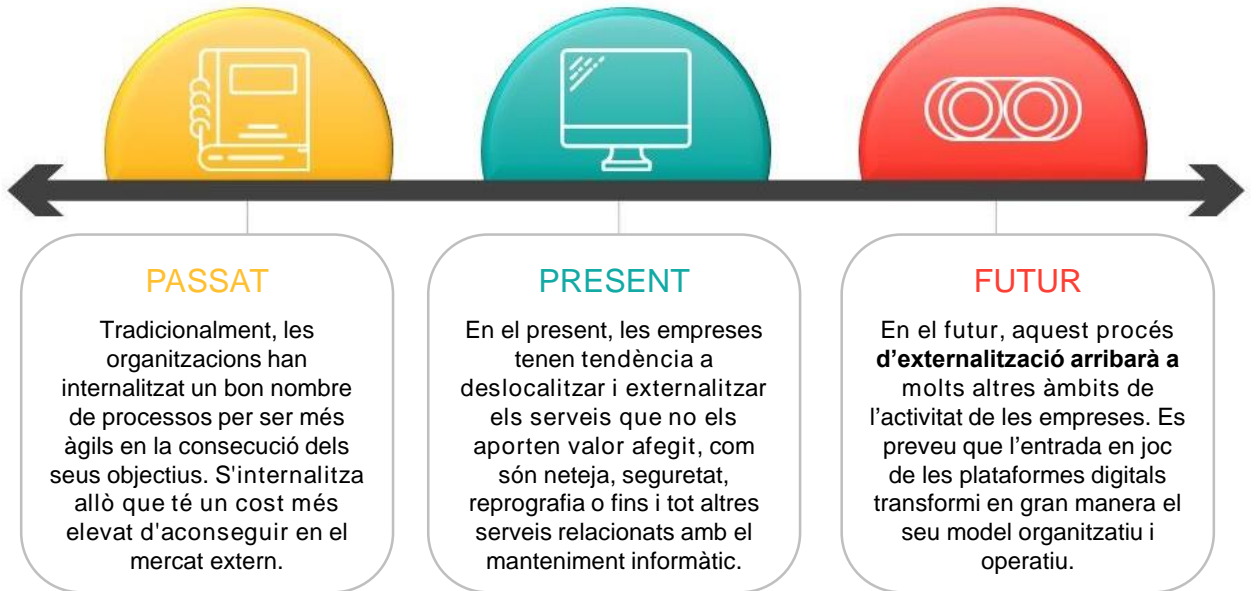

A San Francisco disposen de kits informatius per freelancers i per a treballadors de la gig economy a escala de llicències, pagaments d'impostos, facilitats a la ciutat, drets, etc.

El programa de formació "Digital Workforce Development Initiative", creat conjuntament per Fiverr, Udemy i Sama School, està fent acords amb ciutats i actors locals per dotar els ciutadans de capacitats per a formar part de la força laboral independent.

Es preveuen canvis importants en el model organitzatiu de les empreses

NOU CONTEXT

Les empreses externalitzaran serveis estratègics del seu core business. Per tant, han de replantejar la seva manera de treballar i reformular la seva estructura. Aquesta nova configuració els permetrà treballar com a empreses més líquides, funcionar per projectes i afavorir la generació de noves idees que enriqueixin la presa de decisions [11]

Organitzacions menys jeràrquiques i més senzilles

Disposen d'una xarxa flexible de recursos externs i proveïdors per a moltes de les seves activitats

Utilitza recursos d'una base de talent disponible sota demanda (talent pool)

Necessitat de mantenir una qualitat del servei/producte acceptable de forma continua si es vol subsistir dins del sistema

Tot això optimitzat mitjançant intel·ligència artificial que actua com a gestora de projectes per tenir el talent que necessiti, quan ho necessiti, on el necessiti.

Segons una enquesta realitzada a 250 càrrecs directius als EEUU [12]...

50%

de les empreses han **incrementat l'ús de la** gig economy en els darrers 5 anys

40%

preveu incrementar la contractació de professionals freelance en el pròxims 5 anys

Un de cada quatre estima que més del 30% de la seva plantilla serà gigger durant els pròxims 5 anys

42%

creu que s'afronten millor els pics d'activitat

Es preveuen canvis importants en el model organitzatiu de les empreses

Les plataformes digitals adopten diferents formats en funció de les necessitats de les companyies i de la tipologia de serveis que ofereixen

DIMENSIÓ I EXECUCIÓ		UBICACIÓ	CONTINGUT	SISTEMA DE PAGAMENT	ASSIGNACIÓ DE LES TASQUES	SEGMENT DE TREBALLADORS / USUARIS	EXEMPLE DE PLATAFORMA
GLOBAL	ONLINE Professionals	EN REMOT	CREATIU	PER ENTREGABLE	UNA PERSONA	MERCAT DE FREELANCERS	Upwork <small>formerly oDesk</small>
			REPETITIU	PER HORA O ENTREGA PUNTUAL	CONJUNT DE PERSONES	TREBALL CREATIU COMPETITIU	99 designs
LOCAL	OFFLINE Treballadors sota demanda	SOTA DEMANDA	MANUAL		PER HORA O ENTREGA PUNTUAL	PERSONES SELECCIONADES	MICROTASQUES
				PASSATGERS			ALLOTJAMENT
						SERVEIS DOMÈSTICS	airbnb
						TRANSPORT	TaskRabbit
						ENTREGUES	Uber
							deliveroo

Font: Elaboració pròpia a partir de [13] i [14]

Existeixen múltiples plataformes digitals que ofereixen serveis en una gran diversitat de sectors econòmics. A continuació, es detallen les principals activitats impactades per aquesta nova economia [15].

Diversitat de perfils de treballadors en funció del tipus de plataforma

Plataformes digitals adaptades a les necessitats segons 5 tipologies de treballadors

ESPECIALISTES

Les tasques que realitzen tenen a veure amb missions, projectes concrets per consultories amb necessitat de talent amb un alt grau d'especialització. La relació amb el talent és més personal però no implica una relació permanent entre l'empresa i el proveïdor de talent.

Model de seguretat econòmica: ●●●●

Principals empreses / plataformes que contracten a aquests treballadors: **pwc**, **upcounsel**

FREELANCERS (WHITE COLLAR)

Normalment entreguen els seus projectes i encàrrecs en remot a través de plataformes. Són treballadors que estan en competència amb altres autònoms a escala global, i per tant l'oferta és molt àmplia

Model de seguretat econòmica: ●●●●

Principals empreses / plataformes que contracten a aquests treballadors: **upwork**, **malt**

SOTA DEMANDA (GIG-WORKERS)

Realitzen tasques més complexes que els microtreballadors. Poden ser puntuals, de duració i complexitat variable. Alguns perfils estan sent desplaçats per robots.

Model de seguretat econòmica: ●●●●

Principals empreses / plataformes que contracten a aquests treballadors: **Glovo**, **Uber**

BLUE COLLAR [16]

Son els més similars als actuals treballadors de treball temporal del sector servei i de la indústria. Aquest segment s'està digitalitzant molt ràpidament.

Model de seguretat econòmica: ●●●●

Principals empreses / plataformes que contracten a aquests treballadors: **Adia**, **temper**

MICROTREBALLADORS (CROWDWORKERS O CLICK-WORKERS) [17]

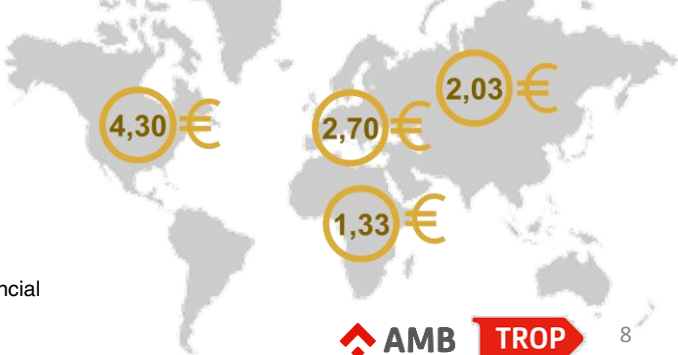
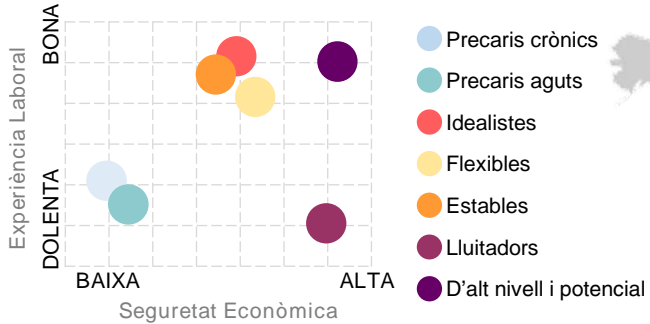
Duen a terme microtasques mal remunerades, que en el futur seran reemplaçades per la intel·ligència artificial

Model de seguretat econòmica: ●●●●

Principals empreses / plataformes que contracten a aquests treballadors: **amazon**, **mechanical turk**, **clickworker**

Els 7 models de seguretat econòmica en el marc de les plataformes digitals

Preu/hora mitjà dels microtreballadors als diferents indrets del món?

Principals demandes i necessitats laborals dels “treballadors gig”

Un cop observades els senyals que ens permeten intuir un canvi del sistema de relacions laborals, anant cap a un major nombre de treballadors independents amb relacions laborals amb diversos graus d'intermitència, el tipus de preguntes que sorgeixen com a societat són les següents [18]:

Quins nous drets apareixen (gestió de dades i la identitat, limitar el control algorítmic o dret a la desconnexió)?

Com donem protecció a les persones treballadores en aquest nou escenari laboral?

Com diferenciem entre les diverses necessitats en cada segment o tipologia de treballadors?

La tecnologia pot ser una aliada per oferir respostes a aquests reptes o fins i tot prevenir-los?

Les principals demandes laborals d'aquest col·lectiu són conquestes que ja van aconseguir les organitzacions fa dècades:

Compliment d'uns ingressos mínims, per subsistir treballant 35-40 hores setmanals.

Accés a una assegurança mèdica.

Compensació en cas de lesió durant l'horari laboral

Integració a la Seguretat Social.

Protecció contra la discriminació, abús o acomiadament improcedent.

Dret a organitzar-se i a exercir l'acció col·lectiva.

La tasca de dissenyar un sistema de protecció de les persones treballadores enfront d'una nova revolució industrial o un canvi del sistema organitzatiu a gran escala no és nou. La novetat és l'alta velocitat de desplegament i els impactes sistèmics d'aquests canvis [19].

PRINCIPALS NECESSITATS [20]

- 1 Trobar oportunitats laborals, les noves plataformes són una nova eina per aconseguir-les
- 2 Protecció en forma de beneficis socials i assegurances
- 3 Accés a eines per treballar, sigui un espai de coworking, un cotxe o equips especialitzats
- 4 Administració i gestió de les finances així com serveis financers
- 5 Educació i formació permanent, ja que avui en dia els coneixements caduquen més de pressa que mai
- 6 Comunitat, per a suport mutu i per a noves modalitats de representació col·lectiva.

Si a més la relació laboral es digitalitza, hi haurà noves necessitats a considerar.

- + Portabilitat de la identitat i reputació. De moment aquestes dades pertanyen per defecte a les plataformes.
- + Limitar el possible control algorítmic automatitzat sobre els treballadors.
- + Disposar d'algoritmes que evitin i/o minimitzin possibles discriminacions.
- + El dret a la desconnexió dels treballadors en remot.

Tendències de futur

ECONÒMIQUES I SOCIALS

- 1** Parlarem del futur dels ingressos i no del futur del treball [21]
La menor contribució dels salaris al PIB total de molts països ja és una realitat. A Espanya les rendes empresarials van créixer gairebé el doble que les del treball ja el 2017. L'automatització va a fer-ho molt més evident i dramàtic incrementant de manera perillosa la desigualtat social
- 2** La gent gran també farà feina intermitent, i no només pels diners [22]
En el cas dels EUA actualment gairebé un terç (31%) dels nord-americans que treballen exclusivament en la gig economy són els baby boomers (nascuts entre 1946 i 1965). Sovint els seus motius van més enllà dels diners. Els interessa sentir-se útils i facilitar la transició a la jubilació completa. Per part de les empreses tenir accés puntual al talent d'ex-treballadors també els ajuda a ser competitives
- 3** Les ciutats es transformaran **d'acord** amb els nous escenaris laborals [23]
Els entorns urbans i metropolitans seguiran competint per atraure el talent, però això ja no estarà tan lligat a atraure les empreses (exemple: la lluita per Amazon) com a atraure els treballadors independents (programadors, creatius, advocats, assessors fiscals, etc.)

PLATAFORMES I TREBALLADORS

- 1** Possibles evolucions de les plataformes laborals
De la mateixa manera que un metacercador de vols comprova l'oferta disponible a centenars de línies aèries a la vegada, podem preveure l'aparició de metacercadors o agregadors de plataformes laborals. Aquests serveis consultaran a desenes de portals alhora i retornaran els millors resultats (per tots els sectors: passejadors de gossos, dissenyadors o traductors de diversos portals alhora)
- 2** Treballadors independents, en plural, i agrupats [24]
Diversos estudis relacionen l'aïllament dels treballadors independents amb una menor productivitat i amb més problemes de salut. En mancar l'entorn d'acompanyament proveït per una organització, els treballadors intenten crear-ne un per a ells: cultivant connexions amb rutines, llocs, persones i un propòsit més ampli que ells mateixos
- 3** Cap a sistemes de serveis transnacionals
La regulació basada en l'estat-nació xoca frontalment amb els canvis que comporta la plataformització del treball. En aquest sentit, es pot preveure que molts dels serveis de suport i protecció d'aquests treballadors aniran prenent un caràcter cada vegada més transnacional i s'optarà per trobar solucions que requereixin menys interacció amb els governs nacionals

LA GENERACIÓ DE DADES COM TREBALL

- 1** Considerar les dades generades pels usuaris com un capital de les empreses [25]
Les empreses fan servir les dades per perfeccionar els seus algoritmes i obtenir beneficis. A canvi ofereixen els serveis gratuïts als usuaris o a molt baix cost. En el fons, les dades són la matèria primera per a sistemes d'intel·ligència artificial i algoritmes, per tant podrien ser considerats com a material per a produir, i per tant un treball per part dels usuaris. Si s'accepta la generació de dades com a treball ningú posarà en dubte la contribució al sistema de dades per a rebre algun tipus de renda per ells, hi haurà cooperatives de dades, hi haurà sindicats o agrupacions de treballadors de dades, etc.

Tendències de futur

PLATAFORMES LABORALS SOCIALMENT RESPONSABLES

- 1** Cada vegada es creen projectes de plataformes més socialment responsables [26] Aquestes plataformes beneficen de manera justa al conjunt dels participants així com al territori on actuen. Això serà un avantatge competitiu per atraure els millors productors.
- 2** Cooperativisme de plataformes La combinació dels principis cooperatius amb les noves tecnologies són una bona oportunitat per a models de negoci socialment compromesos amb el desenvolupament sostenible i els drets laborals. Aquests models busquen que els treballadors de la plataforma siguin també els propietaris de la plataforma que fan servir.

SERVEIS BASATS EN BLOCKCHAIN

- 1** Existeix una gran diversitat de plataformes que exploren les possibilitats del Blockchain La proposta de valor de les solucions basades en blockchain se centra en la reducció de costos d'intermediació, reducció de costos de la infraestructura, pagaments amb moneda digital, traçabilitat i ús de smart contracts, reputació i identitat digital propietat dels usuaris, etc.
- 2** Ja hi ha versions basades blockchain per a tota mena de plataformes laborals. Tot i això, de moment encara poques estan en fase operativa i, les que ho estan, ho són en versions alpha o beta [27]:

 Expand Expand, per Amazon Mechanical Turk.

Eva Eva, per Uber / Lyft.

 wurknow WerkNow, per al món del coll blau com Jobtoday o CornerJob.

 Ethlance, **Fiverr**, **Upwork** Ethlance, BlockLancer, LaborX o Univalent tipus UpWork, Fiverr o Freelancer.com.

 Experty.io Experty o Tal-Ket per independents d'alta especialització tipus TopTal.

 bitJob BitJob s'especialitza en estudiants.

 OpenBazaar OpenBazaar, per Ebay, és una de les plataformes més avançades i interessants.

 Job.com Plataformes existents com Job.com també s'han llançat a crear la seva pròpia versió en blockchain.

Bibliografia

- [1] COTEC, El mercado laboral digital a debate (2019), [en línia]. Disponible a: https://cotec.es/media/INFORME-WORKERTECH_PIACOTEC.pdf
- [2] Staffing Industry Analysts, The Human Cloud, the Gig Economy and the Transformation of Work (2018), [en línia]. Disponible a: http://www2.staffingindustry.com/content/download/266526/9732110/2018_GigEconomy_Summary_Web_1810.pdf
- [3] Mastercard, The Global Gig Economy (2019), [en línia]. Disponible a: <https://newsroom.mastercard.com/wp-content/uploads/2019/05/Gig-Economy-White-Paper-May-2019.pdf>
- [4] European Commission, Platform Workers in Europe (2018), [en línia]. Disponible a: http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC112157/jrc112157_pubsy_platform_workers_in_europe_science_for_policy.pdf
- [5] CCOO, La dimensió de l'economia de plataforma a Catalunya (2018), [en línia]. Disponible a: https://www.ccoo.cat/pdf_documents/2018/informe_economia_plataforma_catalunya.pdf
- [6] OIT, Perspectivas sociales y del empleo en el mundo – Tendencias 2019 (2019), [en línia]. Disponible: <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2019/lang--es/index.htm>
- [7] SIMBA, Contractació laboral per sexe i tipus de contracte (2018), [en línia]. Disponible a: https://iermbdb.uab.cat/index.php?ap=0&id_ind=1024&id_cat=305
- [8] SIMBA, Contractació laboral per durada contracte (2018), [en línia]. Disponible a: https://iermbdb.uab.cat/index.php?ap=0&id_ind=1939&id_cat=305
- [9] Reddit, Städtische Agglomerationen der Welt (2018), [en línia]. Disponible a: https://www.reddit.com/r/playfieldearthde/comments/7ehpcu/st%C3%A4dtische_agglomerationen_der_welt/
- [10] NU, World Urbanization Prospects 2018 (2018), [en línia]. Disponible a: <https://population.un.org/wup/>
- [11] BBVA, La naturaleza de la empresa (75 años después) (2014), [en línia]. Disponible a: <https://www.bbvaopenmind.com/articulos/la-naturaleza-de-la-empresa-75-anos-despues/?fullscreen=true>
- [12] EY, Contingent Workforce Survey Study (2016), [en línia]. Disponible a: <https://www.ey.com/es/es/home/ey-contingent-workforce-study-2016%23gig-economy#gig-economy>
- [13] Florian Schmidt, Digital Labour Markets in the Platform Economy: Mapping the Political Challenges of Crowd Work and Gig Work (2017), [en línia]. Disponible a: https://www.researchgate.net/publication/314719905_Digital_Labour_Markets_in_the_Platform_Economy_Mapping_the_Political_Challenges_of_Crowd_Workand_Gig_Work
- [14] Unió Europea, European legal framework for “digital labour platforms” (2018), [en línia]. Disponible a: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/european-legal-framework-digital-labour-platforms>
- [15] TITLEMAX, 40 Easy ways to make money without a 9-4 [en línia]. Disponible a: <https://www.titlemax.com/discovery-center/personal-finance/40-easy-ways-to-make-money/>
- [16] ADECCO, Creating a new social contract for work in the 21st century (2018), [en línia]. Disponible a: <https://gig-economy.adecgroup.com/downloads/Adecco-Gig-PDF.pdf>
- [17] OIT, Digital labour platforms and the future of work: Towards decent work in the online world (2018), [en línia]. Disponible a: https://www.ilo.org/global/publications/books/WCMS_645337/lang--en/index.htm
- [18] Geoffrey Parker, Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy - and How to Make Them Work for You (2016), [en línia]. Disponible a: <https://www.amazon.com/Platform-Revolution-Networked-Markets-Transforming/dp/0393249131>
- [19] Klaus Schwab, The Fourth Industrial Revolution: what it means, how to respond (2016), [en línia]. Disponible a: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/>
- [20] O'Reilly, Serving workers in the gig economy (2015), [en línia]. Disponible a: <https://www.oreilly.com/radar/serving-workers-in-the-gig-economy-report/>
- [21] Europa Press, Las rentas empresariales crecieron casi el doble que las del trabajo en 2017 (2018), [en línia]. Disponible a: <https://www.europapress.es/economia/fiscal-00347/noticia-rentas-empresariales-crecieron-casi-doble-trabajo-2017-20180814124237.html>
- [22] BBC, The people changing retirement with side hustles (2018), [en línia]. Disponible a: <https://www.bbc.com/worklife/article/20181024-the-people-changing-retirement-with-side-hustles>
- [23] The Washington Post, The new boomtowns: Why more people are relocating to ‘secondary’ cities (2018), [en línia]. Disponible a: https://www.washingtonpost.com/realestate/the-new-boomtowns-why-more-people-are-relocating-to-secondary-cities/2018/11/07/f55f96f4-d618-11e8-aeb7-ddcad4a0a54e_story.html
- [24] El País, La soledad del ‘freelance’ es un hándicap para su productividad (2018), [en línia]. Disponible a: https://retina.elpais.com/retina/2018/11/16/talento/1542362723_243288.html
- [25] American Economic Association, Should We Treat Data as Labor? Moving Beyond ‘Free’ (2017), [en línia]. Disponible a: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3093683
- [26] FTF, Modelos de negocio disruptivos (2018), [en línia]. Disponible a: https://www.fundacionbankinter.org/documents/20183/156075/Modelos+de+negocio+disruptivos_Resumen/
- [27] Reuters, Job.com to raise up to \$50 million in token sale for blockchain-based platform (2018), [en línia]. Disponible a: <https://www.reuters.com/article/us-blockchain-jobs/job-com-to-raise-up-to-50-million-in-token-sale-for-blockchain-based-platform-idUSKBN1FK2E4?il=0>